

Геаграфічныя і прыродазнаўчыя апісанні і даследаванні беларускіх рэгіёнаў

Прырода ўплывала на стан сельскай гаспадаркі. Іншаземныя аўтары даволі адзінадушна прызнавалі, што зямля ў Беларусі даволі ўрадлівая. С. Герберштэйн напісаў пра Гродзеншчыну: «У тым княстве даволі добрыя ўраджаі, у адпаведнасці з прыродай той краіны». Такое ж меркаванне ў адносінах да ўрадлівасці глебы ў Полацкім ваяводства выказаў Р. Гейдэнштэйн. А. Гваньіні з уважлівасцю апісаў апрацоўку глебы пад ворыва. Вось паддзеньня ім звесткі аб тэхналогіі вырошчвання добрага ўраджаю збожжа, што прымянялася на Віцебшчыне і ў

іншых месцах: з дзвюма часткамі ячменю змешвалі частку жыта і высявалі вясной. У першае лета жалі толькі ячмень. Жыта ж буйна кусцілася, яго пакідалі на зіму. На наступны год яно разрасталася так густа, што з яго «ледзь віднеўся чалавек, які сядзеў на кані». З аднаго зернейка вырастала да 30 высокіх каласоў. Гэтыя апісанні і прыёмы апрацоўкі прыцягнулі ў свой час увагу Якуба Коласа і Героя Сацыялістычнай Працы, старшыні калгаса У. Бядулі.

У апошняй чвэрці XVIII ст. у Гродне і Вільні пачаліся краязнаўчыя навуковыя даследаванні беларускай прыроды. Яны былі звязаныя з імёнамі ву-

чонах Жана Эмануэля Жылібера (1741 – 1814) і Станіслава Баніфацыя Юндзіла.

Ж.Э. Жылібер у Гродне займаўся адміністрацыйнай дзейнасцю А. Тызенгаўза – кіраўніка каралеўскіх эканомій, старасты Гродна. Таленавіты і ўдачлівы арганізатар, пачынальнік многіх выдатных справаў, А. Тызенгаўз бачыў неабходнасць палепшыць усю гарадскую структуру – паляпшаць медыцынскае абслугоўванне, развіваць навуку, адукацыю, падняць эканоміку. Давераныя людзі Тызенгаўза шукалі ў Еўропе добрых спецыялістаў. Такое запрашэнне атрымаў і Ж.Э. Жылібер, які ўжо меў славу выдатнага ўрача. У 1775 г. ён пачаў працаваць у прыгарадзе Гродна – Гарадніцы. Затым арганізаваў у гарадзе медыцынскую акадэмію (школу), планаваў стварыць сельскагаспадарчую і ветэрынарную школу і Акадэмію навук, заклаў каралеўскі батанічны сад, дзе сабраў 1500 відаў экзатычных і шмат мясцовых раслінаў.

Дאпытлівы Жылібер адразу зацікавіўся наваколлем: рэльефам, глебамі, расліннасцю, карыснымі выкапнямі, жывёльным светам. Са студэнтамі ён пачаў праводзіць экскурсіі на прыроду, дзе збіраў ўсе віды раслінаў. Гэта былі першыя экскурсіі на прыроду, вядомыя ў Беларусі. Далучэнне студэнтаў да прыродазнаўчых даследаванняў сведчыць аб зараджэнні краязнаўства ў адукацыі.

Вот як апісаў Жылібер зыходнюю і цэнтральную часткі сучаснай Беларусі, адразу ехаў па прыездзе пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай: «Вялі-

кае Княства Літоўскае, прасторная вобласць Паўночнай Еўропы, распрасціраецца з поўначы на поўдзень на 45 нямецкіх міляў, а з усходу на захад – 55. Гэта краіна абвадняецца дзвюма шырокімі рэкамі, якія звліста цякуць з усходу на захад: Бугам, што аддзяляе Польшчу ад Літвы, і Нёманам, што цячэ амаль па яе сярэдзіне». Адзначыў найвышэйшыя кропкі каля Вільні, Гродна і Наваградка. Ён заўважыў багатыя залежы торфу ў басейне Нёмана, выказаў гіпотэзу яго ўзнікнення. Жылібер і іншыя вучоныя, вывучаючы глебы Панямоння, знаходзілі ў ваколіцах Гродна, Наваградка і Нясвіжа напаўкаштоўныя камяні, якія карысталіся ў той час вялікім попытам. У прысланых пластах каля Гродна трапіліся агаты і сердалікі і асабліва шмат бурштынаў. Адночы Жылібер знайшоў бурштын жоўта-апельсінавага колеру велічыней з кулак. Французскі даследчык здзіўляўся мноству нябачаных раней крамянёў, звонку пакрытых белай карой, а ўнутры чорных, бліскучых і цвёрдых (крэмень у мела-вых кар'ерах. – «КГ»). У некаторых мясцінах Жылібер і яго вучні адкопвалі каменныя глыбы цёмна-сіняга і крывянога колеру, пасля паліроўкі якіх атрымліваліся пліты, па цвёрдасці роўныя яшме. У наваколлі Гродна вучоны са студэнтамі збіраў таксама скамянеласці рыбаў, птушак, звяроў, раслін і ўсё старанна вывучаў. У гэтых месцах ён быў першым, хто метадычна апісаў расліны, укладаў гербарый, а жывыя асобнікі пераносіў у батанічны сад. Жы-

лібер уважліва сачыў і за кліматам Панямоння. Яго паддзеньня фіксуюць пацярпленне клімату ў параўнанні з апісаннямі XV – XVI стст. «Клімат у Літве халодны, – адзначаў ён, але не настолькі, як уяўляюць. Я старанна прыкмячаў цягам сямі гадоў найвышэйшыя ступені празмернага холаду і магу ўпэўнена сказаць, што на кожны год ледзь набярэцца 10 або 12 дзён, калі б тэрмометр паказваў 20 або 25 градусаў холаду. На працягу ж астатняй часткі зімы, г. зн. з 15 кастрычніка па 15 красавіка, тэрмометр увесь час апускаецца ніжэй або падымаецца вышэй нуля. Я прыкмячаў нават цэлыя месяцы, цягам якіх стаяла цёплае надвор'е, як напрыклад, у студзені 1782 г., калі наступіла поўная адліга. Іншы раз холад даволі цвёрда трымаецца на працягу лістапада, снежня, студзеня, лютага і сакавіка, і тады снег ужо не сыходзіць з зямлі ўсю зіму; тэрмометр тады часцей за ўсё паказвае ад 5 да 10 градусаў ніжэй нуля; калі ж іртутны слупок апусціцца значна ніжэй, то жорсткі холад не працягнецца болей двух – трох дзён... Цалкам зямля ачышчаецца ад снегу звычайна толькі ў маі». З апісанняў Жылібера відаць, што зіма ўсё ж была значна даўжэйшай, чым у наш час. Прыкметна халодней было тады на поўначы і ўсходзе Беларусі...

Валянціна
САІТАВА